

Luther Márton végrendelete

Dr. Luther Márton négy évvel a halála előtt, 1542-ben felesége, Katharina von Bora javára végrendeletet készített (magyarul régebben Bóra Katalinnak is mondták). A saját kezűleg írt okmányban Luther arról határozott, hogy felesége legyen halála esetén egyedüli örököse. Vagyis a kor jogszokásával ellentétben nem gyermekeit, hanem feleségét nevezve meg örökösének, ezzel is óvni akarván özvegyét a kiszolgáltatottságtól. Az 1542 vízkeresztjén íródott dokumentum jelentőségét növeli, hogy azt Luther három közvetlen munkatársa, Philipp Melanchthon, Johannes Bugenhagen és Caspar Cruciger hitelesítette. A páratlan művelődéstörténeti értékű, autográf kéziratot jelenleg a Magyarországi Evangélikus Egyház gyűjteményében őrzik. E testamentum keletkezésének körülményeit, tartalmát és utóéletét itthon először **Fabiny Tibor** egyháztörténész, az evangélikus teológia professzora írta meg és jelentette meg gyönyörű album formájában – magyar, német és angol nyelven –, a magyar nyelvűt a Corvina Kiadó gondozásában 1983-ban, Luther születésének ötszázadik évfordulója tiszteletére. A reformáció kezdetének 500 éves évfordulója alkalmával 2017-ben pedig a három nyelven megjelent kiadványt a Luther Kiadó új formában adta az olvasók kezébe. Fabiny Tibor: Luther Márton végrendelete című kötetéből idézünk és adunk most közre részleteket.

A prológusból

Luther utolsó napjainak egy kevesek által ismert, magyar vonatkozású epizódja is van. Legközelebbi munkatársa, Philipp Melanchthon ezekben a napokban Wittenbergben tartózkodott. A híressé vált egyetemen három évtizeden keresztül nagy szorgalommal tartotta előadásait. Aggódott atyai barátjáért, aki sűrűn kereste fel őt Eislebenből is leveleivel, Luther neki és feleségének írt leggyakrabban, utoljára február 14-én. Az ekkor kért wittenbergi gyógyszerzt Melanchthon a levél érkezése után mindjárt másnap – február 18-án – adta postára, éspedig egy érdekes melléklettel: „Küldök Neked és barátainknak egy lapocskát a magyarországi eseményekről, amelyet egy olyan ember írt, akinek ismerjük megbízhatóságát és hűségét.”

Az ekkor már ravatalon fekvő reformátor a magyar Gyalui Torda Zsigmondnak a híradását kapta volna kézhez a magyarországi reformáció helyzetéről. [...]

Mire a kért gyógyszerek és a magyarországi hírek Eislebenbe értek, a nagy reformátort – díszes kísérettel – már gyászhintó szállította Hal-lén át Wittenberg felé. A felesége érdekében írott, munkatársai által hitelesített végakarata életbe lépett.

Magyar vevő egy német árverésen

Feltehetőleg Samuel Benedict Carpzw – a szász fejedelem egyházfő-tanácsosa és udvari főlelkésze – vagy egyik elődje szerezte meg a Lu-

ther-családtól a végrendelet eredeti példányát mindenesetre 1706 előtt. Azután csaknem száz évig nincs hírünk róla.

A fordulat 1803-ban történt. Ekkor halt meg a család utolsó férfi-tagja, Johann Benedict Carpzw, a teológia doktora és a görög nyelv professzora Helmstedtben. Hatalmas kézirat- és könyvanyagot hagyott maga után. Erről részletesen tudósít a nyomtatásban is megjelent jegyzék, amelyet árverezés céljára veje, H. F. Conrad Henke állított össze.

Ugyanis 1804. február 7-én a németországi Helmstedt városában kalapács alá kerültek a Carpzw család szellemi értékei. Volt közöttük középkori, görög kézirat, több ősnymtatvány és egyedi példány is. Az árverési katalógus XI. oldalán „Libri manu scripti” felirat alatt a harmadik tétel Luther 1542-es végrendelete, hozzátalolva egy ugyancsak eredetinek mondott, 1533-ban kelt, Hesseni Fülöphöz címzett levelével.

E nagy értékű ritkaságot az árverésen – sok más kézirattal és könyvvel együtt – egy magyar műgyűjtő vásárolta meg. A piros bársonyokban lévő végrendeleten ma is olvasható az akkori bejegyzés: „Ex cimeliis librorum J. B. Carpzwii Helmstadii distractorum comparavit N. Jonk. ab aureis 40. a. 1804,” vagyis: „J. B. Carpzw Helmstedben eladott könyveinek gyűjteményéből vásárolta Jankovich Miklós 40 aranyért 1804-ben”. Negyven aranyat fizetett tehát érte a vevő.

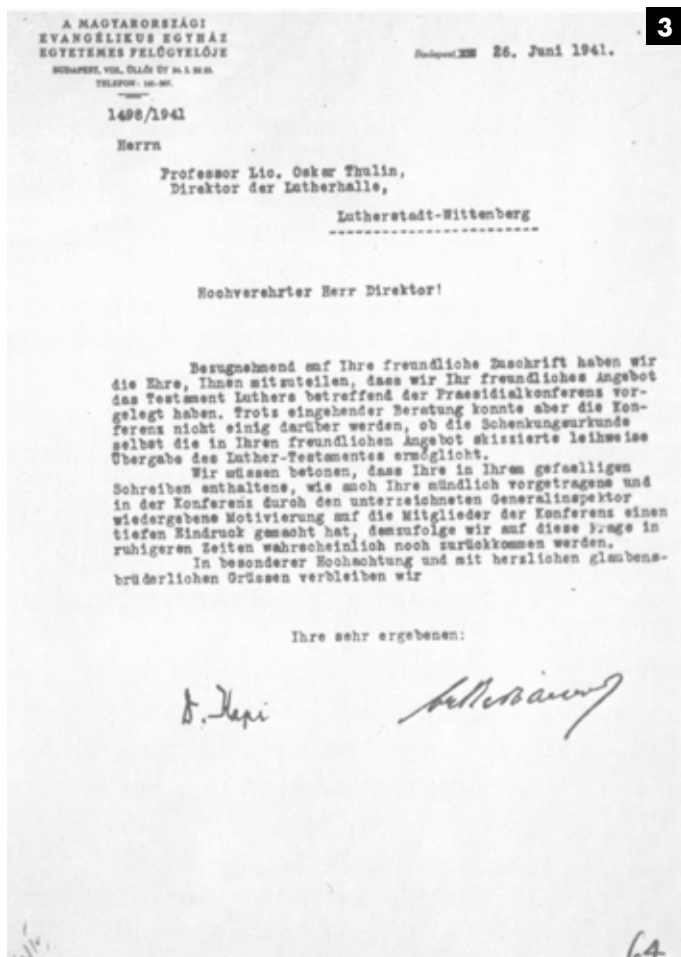
Ki is volt Jankovich Miklós?

A pesti Belváros egykori szép Jankovich-házában 1772-ben született. Piarista diák lett, majd Pozsonyban folytatta történelmi és jogi tanul-

2

1. Luther halotti maszkja és keze, Wittenberg, Lutherhalle
2. Luther végrendeletének magyar megszerzője: Jankovich Miklós
3. A Magyarországi Evangélikus Egyház elnökségének levele O. Thulinnak, 1941. június 26.

3

mányait. Ottani ismeretség révén lett praeceptorává a híres, felvidéki, magyar tudós, Cornides Dániel. Tőle hallott először egy „Bibliotheca Hungarica” gondolatáról. Anyagi körülményei lehetővé tették – mert mind apai ágon, mind anyai őseitől szép öröksége volt –, hogy megszerezze jó néhány nemesi és értelmiségi család, több egykori, neves pedagógus irathagyatékát.

A szenvedélyes műgyűjtő harminckét éves volt, amikor az értékesnek ígérkező helmstedti anyag árverezéséről értesült. A katolikus vallású, de minden felekezet kulturális értékei iránt fogékony tudós biztos érzékkel ismerte fel a hagyaték igazi kincseit. Azzal a céllal vásárolt meg közülük többet is, hogy majd a Széchényi Ferenc gróf által éppen ez idő tájt, 1802-ben alapított nemzeti könyvtárnak ajándékozza vagy adja el némelyiket. Így vett meg egy híres, XII. századi, görög evangéliáriumot is, az egykori, híres Corvinák egyik nyugatra került példányát. Ezt ma is az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.

Különös értéként vált ki e hagyaték keretéből Luther végrendelete, több autográf levél tőle és Melanchthontól. Ezek megvételéért többen is örömmel üdvözölték őt a neves kortársak közül. Horvát István, a tudós professzor és a nemzeti könyvtár első őrre ezt írta *Mindennapi* című naplójában: „Voltam tekintetes Jankovich Miklós úrnál. Ezen alkalmatossággal ismét láttam Luther Mártonnak eredeti Testamentumát, melyet e szorgalmas bűvár és régiség hajhászó Úr Németországból hoztatott magával.” Kazinczy Ferenc nagy elismeréssel, sőt lelkesedéssel írt erről egy 1808-ban kelt levelében.

Jankovich 1815. február 5-én a végrendeletet, több levelet és a reformáció korából származó okmányt gyűjteményéből „az Augustana Confession lévő Vallásúak Leveles-Tárjának” ajándékozott. A nagy értékű adomány összesen mintegy 80 darab iratot tartalmazott. Abban az időpontban a magyarországi evangélikus egyháznak nem volt még rendezett levéltára – az csak néhány évtized múlva létesült a nádor württembergi származású evangélikus felesége, Mária Dorottya kezdeményezésére. Tehát az egész iratanyag egyelőre az adományozóknál maradt.

A nagy költségei miatt olykor pénzzavarral is küzdő Jankovich többeknek is felajánlotta értékeit megvételre. Így tudjuk, hogy József nádor is érdeklődést mutatott irántuk. Jankovich 1831 őszén végül is a Magyar Nemzeti Múzeummal kötött szerződést: meghatározott összegért átengedi neki gyűjteménye egy részét, amelyet majd a múzeum új, klasszicista épületének az elkészülte után lehet odaszállítani. Ennek a szerződésnek a 3. pontja „megállapítja, hogy Luther Márton eredeti végrendelete, melyet korábban a pesti magyar nyelvű ágostai hitvallású evangélikus egyháznak ajándékolva kötött le... nem tartozik a múzeumnak átengedett gyűjteményekhez”. A pesti egyház alatt itt a pesti Magyar Evangélikus Egyházegyetemet kell értenünk. Jankovich különben több kegytárgyat ajándékozott a református és a rálalmási katolikus egyháznak is.

Mi lett ezután a végrendelettel? Bizony hányatott lett továbbra is a sorsa. Az evangélikusoknak ajándékozott több iratanyaggal együtt előbb a Jankovich-házban, majd a múzeum-kerti öreg múzeum egyik tisztviselői lakásában tartották. Az 1838-as nagy, pesti árvíz idején azonban el kellett menekíteni a vármegyeháza fegyvertárába, majd onnan a távolabbi Ludoviceum épületébe.

A Magyar Evangélikus Egyházegyetem – mai nevén az Evangélikus Országos Egyház – jegyzőkönyveiben többször találunk utalást a végrendelet hányatott sorsára. Jankovich ajándékát az elnökség gondosan számon tartotta. Az 1815. évi ajándékozás mellett jegyzőkönyvben rögzítette az újabb, 1832. november 10-én kelt latin nyelvű adománylevelet is.

Prónay Sándor báró, egyetemes egyházi felügyelő 1836-ban levélben kérte József nádort az okmányok a Magyar Nemzeti Múzeumból való kiadatására. A nádor 1839. őszi levelében azt olvassuk, hogy az

árvíz miatti menekítés a végrendeletet is érintette, s a vármegyeházáról majd az új múzeumi épületbe történő átszállítása után jöhet szóba az átadása. Még több évek kellett ezután elteltelnie, amíg a testamentum valóban az egyház birtokába juthatott.

Érdeemes végiglapoznunk a jegyzőkönyveket, és felidézünk a végrendeletre vonatkozó bejegyzéseket. Annál is inkább, mert e gyűléseken egyházi küldötteként nem kisebb személyiség is részt vett, mint „Kossuth Lajos táblabíró”.

Íme néhány szemelvény.

Anno 1840. Egyetemes jegyzőkönyv, 10. pont.

„A jegyző jelenti, hogy T. Jankovich Miklós Úr által ajándékozott eredeti végrendelese b. Luther Mártonnak, mind eddig a Nemzeti Múzeum iróványai közül ki nem vétetett. Ennek adandó móddal leendő általvétele s a Gyűlésnek bemutatása, az elnökre bízatik.”

[...] *Anno 1842. Egyetemes jegyzőkönyv, 12. §.*

„Annak idejében a Múzeum épületéből kiveendő...”

[...] *Anno 1844. Egyetemes jegyzőkönyv, 13. §.*

„Luther Márton eredeti végrendeletének kivételére s az egyetemes levéltárba vételére méltóságos elnök úr megkéretik.”

Majd végre jegyzőkönyvbe kerül az örömhír:

Anno 1845. Egyetemes jegyzőkönyv, 17. oldal.

„Bemutattott Kubinyi Ágoston úrnak, a Nemzeti Múzeum igazgatójának a gyűléshez intézett levele, mely mellett id. Schedius Lajos királyi tanácsos úr által ezen végrendeletet eredetiben átküldi, mely most tisztelt k. tanácsos úr jelentése szerint, már az Egyetemes Levéltárba is tétetett.”

Ilyen körülmények között jutott a testamentum a jogos tulajdonos: a magyarországi evangélikus egyház birtokába, az akkori levéltáros, Schedius Lajos egyetemi tanár őrizetébe.

[...] Amikor a faksimile elkészült, annak egy példányát Schedius Lajos indítványára az egyetemes közgyűlés 1846. február 11-én megküldte Luther városának, Eislebennek.

A végrendelet őrzési helyét illetően végül is úgy döntött az egyház-egyetem közgyűlése, hogy az maradjon az egyház levéltárában. Piros bársonyokban, vaskazettába zárva, páncélszekrényben aludta álmát sok hányattatás után hosszú évtizedeken át. De csak addig, amíg ismét az érdeklődés homlokterébe nem került.

A titkos kísérlet

Ismét fél évszázados csend borult a Luther-kéziratra. Gondosan őrizték az evangélikus egyház levéltárosai. Olykor féltve mutatták meg egy-egy szakembernek vagy tekintélyes külföldi vendégnek. A reformáció négyszáz éves jubileumán hagyományokat tisztelő szeretettel emlékeztek meg róla a tudós egyháztörténészek.

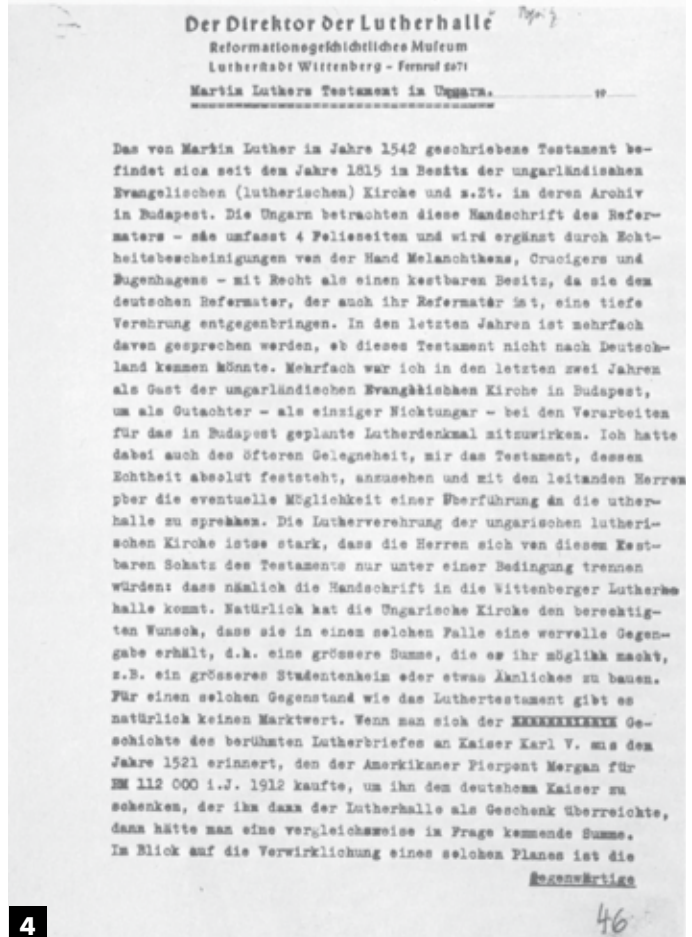
A nagyközönség alig tudott róla valamit.

Egyszer csak, a két világháború között, föld alatti pezsgés indult meg körülötte. Kerek öt éven át hallatszott ez a titkos moraj. Öt éven át folytak levélváltások, utazások, halk tárgyalások, bizalmas utasítások. Egy tucat jobboldali politikust és diplomatát, egy osztrák és egy német szakembert kivéve alig tudott valaki a tervekről.

A bizalmas levélváltás teljes iratanyagát eddig nem ismerte más, mint a wittenbergi Lutherhalle vezetősége. Az ő lekötözött szívésségükből most ismertjük, mint az izgalmas sorsú végrendelet történetének ez ideig utolsó, záró fejezetét.

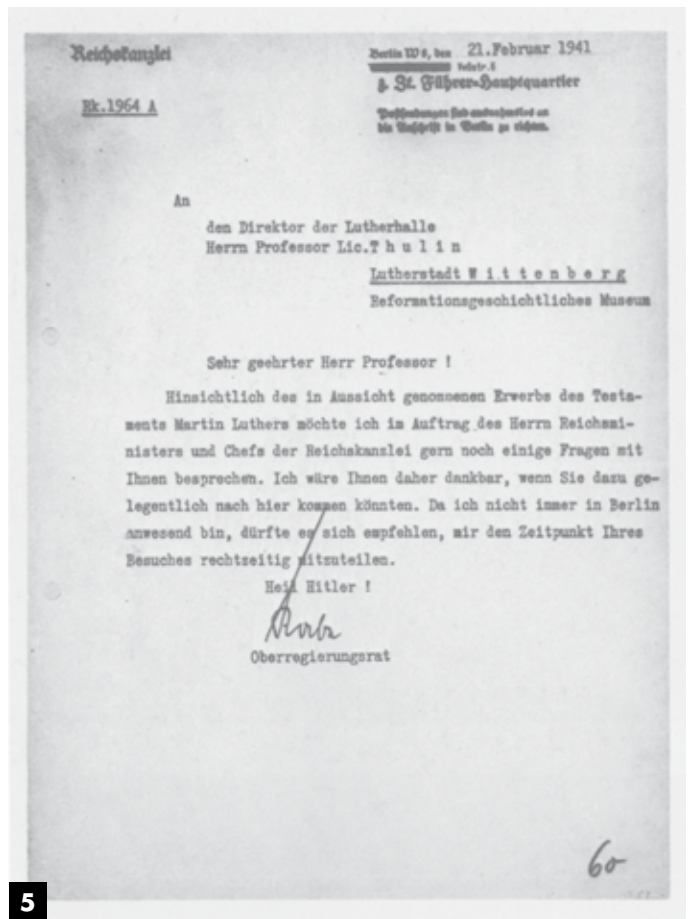
1936. augusztus 26-án a Bécs melletti Mária-Enzersdorf-i lakásán *Bizalmas!* jelzettel levélírással kezdett egy hetvenéves, előkelő, osztrák, udvari tanácsos, Hermann von Trenkwald. Apja csehországi német ember volt, Prágában született, Ferenc Józseftől osztrák nemességet kapott, s a bécsi képzőművészeti akadémia professzora lett. Mostohaanyja, aki kis korától nevelte, Thun grófnő volt, unokahúga az egykori híres kultuszminiszternek, Leo von Thunnak.

A homályba burkolózó férfi a bécsi, filozófiai karon szerezte meg doktorátusát. Hosszú évtizedeken keresztül azután az egyik bécsi múzeum igazgatója volt. Mint apja műgyűjteményének is örököse, tiszt-

4. O. Thulin szakvéleménye a Luther-végrendelet ügyében, részlet, 1941

5. A német Birodalmi Kancellária levele O. Thulinnak, 1941. február 21.

sége mellett műértékekkel foglalkozó tanácsadó irodát rendezett be Bécs belvárosában, a Stock Im Eisen szép, patinás terén. „Hofrat Dr. Hermann von Trenkwald, Kunstberatungsstelle” – ez állt legtöbb levélpapírja felzetén. Más, neki címzett levelek bélyegzőjén pedig gyakran lehetett ezt olvasni: „Reichskanzlei, Berlin W 6, Voss Str. 6.z. Zt. Führer-Hauptquartier.”

Mi köze volt ennek a Hitler környezetével is összeköttetésben álló bécsi, udvari tanácsosnak Luther Márton végrendeletéhez?

Mindjárt megtudjuk, amint Wittenbergbe címzett első levelét kezünkbe vesszük. A Lutherhalle akkori igazgatójának, Oskar Thulin professzornak 1936-ban írt sorai az első bekezdésben megadják a kérdésre a választ. Néhány soros bevezetés után így ír: „Magyarországon található Luther végrendelete, amelyről Doleschall S. lelkész 1881-ben egy kis írást jelentetett meg az eredeti okmány fakszimiléjével. Mértékadó köröktől úgy értesültem, hogy ez az okirat most megvásárolható volna. Ez kedvező alkalomnak kínálkoznék arra, hogy az Ön intézménye hozzájusson ehhez a rendkívül fontos szerzeményhez. De szeretném mindjárt hangsúlyozni, hogy az egész ügy még csak a tárgyalások kezdeténél tart, ami a dolgok feltétlen diszkrét kezelését teszi szükségessé...”

Trenkwald ezzel már fel is fedte a dolog lényegét: teljes diszkrécióval el kell intézni a magyar evangélikus egyház vezetőségével, hogy a németországi gyűjteménynek eladják – vagy felajánlják – a tulajdonukban lévő végrendeletet. Ehhez azonban írásos meghatalmazásra is szüksége van a Lutherhalle részéről – írta –, hogy elkezdhesse a tulajdonképpeni tárgyalásokat.

A tanácsos levele elárulta, hogy az általa is idézőjelbe tett „Művészeti Tanácsadó Iroda” útján szabad bejárása van a budapesti német nagykövetséghez, és különösen jó kapcsolat fűzi von Papenhez, a Hitlernek akkor közvetlenül alárendelt bécsi, német nagykövethez.

A „jelenlegi politikai helyzetben”, szerinte, a vártnál is könnyebben lehetne ezt az ügyet elintézni. „Használjuk ki ezt a körülményt, és menjünk egyenesen a cél felé!” – írja merészen, csaknem fiatalos hévvel az idős tanácsos. Hasonló ügyletet már lebonyolított a lengyelek és a németek között teljes sikerrel. Hogy ezen anyagi sikert is kell érteni, bizonyos azokból a soraiból, amelyekben „az árfeltételek és egyéb üzleti részletek” dolgát a későbbi tárgyalásokra halasztja. Ilyen esetben – írja végül – a devizával kapcsolatos nehézségeket is könnyen át lehet hidalni taktikával és diszkrécióval. „Saját kezemben volt az okmány” – fejezi be levelét, bizonyára budapesti útjára visszaemlékezve.

Thulin alig két hét múlva tudatja Roth tanácsossal, s egyben az egyházügyi miniszterrel, hogy Kuthy Dezső főtitkárnak Trenkwald igazgató előtt tett szóbeli közlése szerint nincs lehetőség a végrendelet átadására. A végső döntést azonban a Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége fogja kimondani a nemsokára összeülő egyetemes közgyűlés után.

Kuthy Dezső szóbeli közlésének, úgy látszik, nagy volt a hatása. Trenkwald igazgató nem írt több levelet Thulin professzornak. A magyar egyház negatív választát ezután már csaknem biztosra lehetett venni.

1941. június 26-án megíródott az öt éven át húzódó tervre a diplomatikus, mégis határozottan elutasító válasz. Az ágostai hitvallású Magyarországi Evangélikus Egyház elnöksége, bár Radvánszky Albert egyetemes felügyelő és dr. Kapi Béla rangidős püspök tudatta Thulin professzorral, hogy a kérelmet megvitatta, többen úgy látják: a Jankovich-féle ajándékozási okmány nem teszi lehetővé a végrendeletnek a felkért formában történő kiszolgáltatását. Végül udvarias formában kilátásba helyezték, hogy „nyugalmasabb időkben” visszatérnek majd erre a kérdésre...

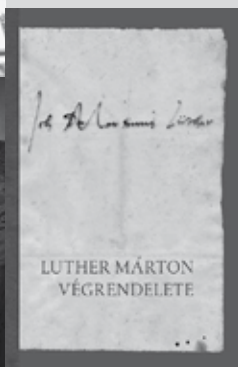
A magyar vezetőség tehát jó fogódzót talált a másfél évszázada írt ajándékozási okiratban: az ugyanis kikötötte, hogy a megajándékozott fél nem idegenítheti el a neki átadott történelmi ereklyét.

A hosszú, titkolózó kísérlet és a rövid, nyílt tárgyalás ezzel véget ért. ♣

LUTHER VÉGRENDELETE WITTENBERGBEN...

Luther végrendelete Wittenbergben a kiállításon

A hazai és a németországi sajtó egyaránt hírül adta az év nyarán az eseményt: a Magyarországi Evangélikus Egyház kölcsönadta Luther Márton eredeti végrendeletét a *wittenbergi Luther-háznak* nagyszabású kiállításához. Az írást Stefan Rhein, a Luther Emlékhelyek Alapítvány igazgatója és Reiner Haseloff (CDU) szász-anhalti miniszterelnök vették át. Így 2017. augusztus 3-ától a nevezetes dokumentum Wittenbergben látható a *Luther! 95 kincs – 95 ember* című kiállításon. A csaknem ezeröt száz négyzetméter területű, több mint háromszáz tárgyat kiállító tárlat Luther személyének fejlődéstörténetét mutatja be, de a 16. és a 21. század közötti, ismert emberekre gyakorolt befolyását is tárgyalja.

A kiállításon a látogatók a végrendelet két oldalát tekinthetik meg az egyik vitrinben. Mivel a végrendeletet óvni kell a fénytől és egyéb hatásoktól, ezért egy évben legfeljebb három hónapig állíthatják ki azt.

Az eredeti, kézzel írott végrendeleten kívül a *magdeburgi Kultúrtörténeli Múzeumban* Luther Mártonnak még három kéziratát is láthatja a közönség, köztük azt is, amelyben Luther az életművét, a gondolatait foglalja össze. ♣